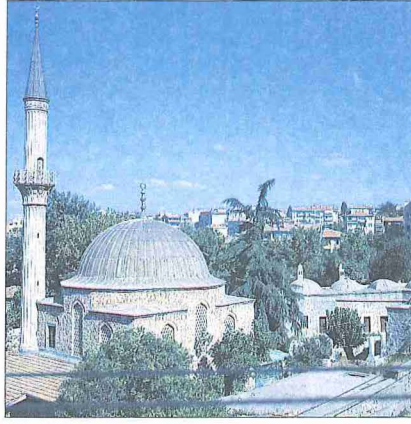

ment *Uzbekistane*, Taşkent 1961; a.mlf. — G. A. Pugachenkova, *Istoriya Iskusstva Uzbekistana*, Moskow 1965; H. H. Tamer, "Türk Çinilerinin Terkip ve Tekniğine Dair Tahlil, Müşahade ve Mukayeseler", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresinde Sunulan Tebliğler*, Ankara 1962; Gönül Öney, "Seldschukische Keramik in Anatolien", *Türkische Kunst*, Darmstadt 1965, s. 52-55; a.mlf., *Türk Çini Sanatı*, İstanbul 1976; a.mlf., *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara 1978; a.mlf., *The World of Tiles*, Kyoto 1977; a.mlf., *İslâm Mimarisinde Çini*, İstanbul 1987; G. A. Pugachenkova, *Iskusstvo Türkmenistana*, Moskow 1967; a.mlf., "Ishratkhaneh and Ak-saray, two Timurid Mausoleums in Samarkand", *Ars Orientalis*, V, Ann Arbor-Mich. 1963, s. 177-189; E. J. Grube, *The World of Islam*, Haarlem 1966; A. S. Ülgen, "Kudüs'te Harem-i Şerif Dahilindeki Kubbete-s-Sahra (E's Sahratu'l-Meşerrefe-i Cami-i Ömer)in XVI. Asır Sonunda Yapılmış Olan Çinileri", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1968, II, 657-676; E. R. Naumann, "Ein Köşk im Sommerpalast des Abaqa Chan auf dem Tacht-i Sulaiman und seine Dekoration", *Forschungen zur Kunst Asiens*, İstanbul 1970, s. 35-65; Şerare Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul 1972, 2. bs. (1986); a.mlf., "Türk Çini Sanatında Bazı Önemli Örnekler ve Teknikler", *STY*, I (1964), s. 60-102; a.mlf., "Anadolu Selçukluları'nın Mimari Süslemelerinde Büyük Selçuklular'dan Gelen Etkiler", a.e., II (1968), s. 36-48; M. Meinecke, *Fayencedekorationen seldschukischer Sakralbauten in Kleinasien*, Tübingen 1976, II; a.mlf., "Die Keramiköfen von Afrasiab-Samarkand", *Westturkestan, Referate zur Turko-logischen Exkursion 1966*, Hamburg 1968, I, 81-89; a.mlf., Muhammed b. Muhammed b. Utmân al-Bannâ' at-Tûsî-Eine Fayencede-Kor-Werkstätte des 13. Jahrhunderts in Konya", *Tet.D*, XI (1968-69), s. 75-80; a.mlf., "Tuslu Mimar Osmanoğlu Mehmed oğlu Mehmed ve Konya'da 13. Yüzyılda Bir Çini Atölyesi", a.e., XI (1968-69), s. 81-93; C. Prost, "Les Revêtements céramiques dans les monuments musulmans de l'Égypte", *Mémoires de l'Institut Français d'Archéologie orientale*, XL, Kahire 1916, s. 10-21; Fr. Taeschner, "Die Yeşil Cami in Brussa", *Isl*, II (1932), s. 50-62; J. H. Schmidh, "Islamische Baukeramik", *Berichte aus den preussischen Kunstsammlungen*, LIX, Berlin 1933, s. 11-17; R. M. Riefstahl, "Early Turkish Tile Revetments in Edirne", *AI*, IV/2 (1937), s. 249-281; D. R. Wilber, "The Development of Mosaic Faience in Islamic Architecture in Iran", a.e., VI/1 (1939), s. 16-47; U. Scerrato, "Islamic Glazed Tiles with Moulded Decoration from Ghazni", *East and West*, sy. 13, London 1962; Tahsin Öz, "Çinilerimiz", *Güzel Sanatlar Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1940, s. 31-43; K. Erdmann, "Neue Arbeiten zur türkischen Keramik", *Ars Orientalis*, V, Ann Arbor-Mich. 1963, s. 191-219; Mehmet Önder, "Kubad Abad Çinilerinde Sultan Alâeddin Keykubad I'nin İki Portresi", *STY*, III (1969-1970), s. 121-124; J. H. Schmid, "Çini", *İA*, III, 426-430; Feyzullah Daygil, "Çini (Türk çinçiliği)", a.e., III, 430-435; Yıldız Demiriz, "Anadolu Türk Sanatı'nda Süsleme ve Küçük Sanatlar-Çini ve Keramik", *Anadolu Uygartıkları Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, V, 893-899.

ŞERARE YETKİN

Çinili Cami ve Medresesi - Üsküdar / İstanbul

ÇİNİLİ CAMİ KÜLLİYESİ

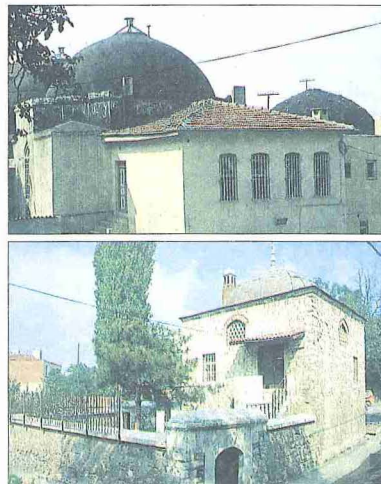
İstanbul Üsküdar'da
Kösem Vâlide Sultan tarafından
yaptırılan külliye.

Üsküdar'ın Murat Reis mahallesinde kendi adını taşıyan semttedir. Bir avlu içindeki cami, medrese, sebil ile avlu dışındaki çifte hamam, sıbyan mektebi ve çeşmeden meydana gelir. Avlunun kuzey kapısı ile caminin girişinde bulunan iki kitâbeden külliye'nin 1050 (1640) yılında inşa edildiği öğrenilmektedir; ancak kitâbelerde medreseden söz edilmeyişi onun daha sonra yapılmış olabileceği fikrini vermektedir. Külliye'nin mimarının o yıllardaki hassa başmimarı Kasım Ağa olduğu sanılmaktadır. Külliye'nin vakfiyesi bulunmamakla birlikte bâni Kösem Sultan'ın İstanbul, Rumeli, Anadolu, Mekke ve Medine'de yaptırdığı hayrata ait biri 1026 (1617), diğeri 1049

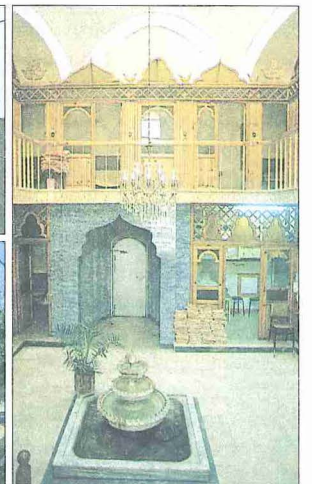
(1639) tarihli iki vakfiye bulunmakta ve bunların ikincisinden bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Ayrıca Ayvansaray'ı'den, Büyük Vâlide Hanı'nın gelirinden bir kısmının bu külliye'nin masraflarını karşılamak için vakfedildiği ve *Muhâsebe-i Evkaf Defteri*'nden de (BA, nr. 5493) Kösem Sultan'ın haslarından sağlanan gelirden yine cami ve çevresindeki hayır müesseselerine pay ayrıldığı öğrenilmektedir.

Merkezde ve Çinili Mescid sokağı üzerinde yer alan cami kare planlı ve tek kubbelidir. Kare mekân, kible yönü hariç üç taraftan sekizgen kesitli ve başlıkları baklavali yirmi mermer sütuna oturan ahşap çatılı geniş bir son cemaat yeriyile çevrelenmiştir. Yüksek bir platform üzerine kurulmuş olan caminin son cemaat yerine kuzey ve batıdaki merdivenlerle çıkılır. Ahşap örtü uzayarak etekleri kuzeydeki merdivenin üzerinde iki, batıdaki'nin üzerinde üç sütuna basan iki saçak meydana getirmiştir. Caminin kuzey duvarı, girişin iki yanında pencere alınlıklarındakiler kısmen tahrip edilmiş çinilerle kaplıdır. Bu durum ve ayrıca ahşap çatının oturduğu mermer sütunların aralarının demir şebekeyle kapatılmış olması son cemaat yerine ikinci bir mekân hissi vermektedir.

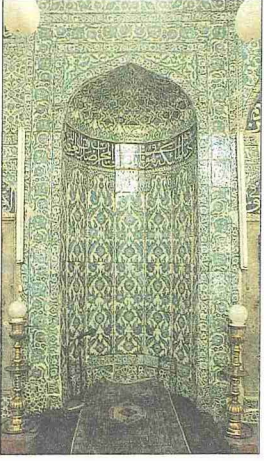
Caminin dış görünüşüne hâkim olan monotonluk, duvarların üst kısmına açılan ortadaki ince ve uzun, yanlardakiler alçak ve geniş sivri kemerli üçer pencereyle giderilmiştir. Duvarların alt yarısında ise kuzey ve güney cephelerde ikişer, yanlarda üçer tane demir şebekeli dikeörtgen pencere, ayrıca güney duvarında mihrabın yanlarında ceviz kapılı iki büyük dolap, diğer duvarlarda da Kur'an koymaya mahsus çift gözlü ikişer tane küçük niş bulunmaktadır. Du-

Çinili Cami Külliyesi'nin sıbyan mektebi, hamamı ve hamamın içinden bir görünüş

ÇİNİLİ CAMİ KÜLLİYESİ

Çinili
Cami'nin
mihrabı

var örgüsünde kullanılan ve pek muntazam olmayan kesme taşlarla aralarındaki kalın yassı tuğlalar dış yüzeye renkli bir görünüm kazandırmaktadır. Cami içten 9,12 x 9,16 m. ölçülerindedir. Kubbeğe geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Girişte, sol köşedeki gömme merdivenle çıkılan ve Evliya Çelebi'nin yazdığına göre Vâlîde Kösem Sultan'ın isteği ile sonradan ilâve edilen ahşap kadınlar mahfili yer alır. Ana mekân mihrap dahil zeminden başlayarak üst pencerelere kadar çiniyle kaplanmıştır. Kütahya işi olan ve sır altı tekniğinde yapılan beyaz zemin üzerine mavi, fîrûze ve yeşil rengin hâkim olduğu şakayık, lâle, sümbüllerden oluşan natüralist kompozisyonlu çiniler, klasik Türk çini sanatının son örneklerini teşkil etmeleri açısından ayrı bir önem taşırlar. Mihrabın iki yanından başlayan çini kitâbe kuşağı ana mekânı üç yönden çevreler; ayrıca dolaplarla pencerelerin alınlıklarındaki çini panolar da iri harflerle yazılmış âyetler yer alır. Külâhı dahil sahanlıktan yukarıya çini kaplı olan mermer minber kaliteli bir işçilik eseridir. Kubbe ve pandantiflerdeki kalem işi bezemelerle pencere revzenleri 1938 yılı onarımında yapılmıştır. İnce bir görünüşe sahip olan yivli ve tek şerefeli minare caminin sağ köşesine, kürsüsünün yarısı duvarın içinde kalacak şekilde yerleştirilmiştir; girişi son cemaat yerindedir. Minarenin 1965 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan onarımdan sonra barok üslûpta bir görünüm aldığı söylenebilir.

Medrese avlunun güneydoğu köşesinde "L" şeklinde sıralanan hücrelerden meydana gelmiştir. Cami gibi bu bina da merdivenle çıkılan yüksek bir platform üzerindedir. Hücrelerin kesiştikleri yerdeki oda diğerlerine göre daha büyüktür. Kubbe örtülü hücrelerde kub-

belere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Gurlitt'in planında görülen medresenin önündeki ahşap çatılı revakın bugün izine rastlanmamaktadır. Hücrelerin araziye uygun biçimde asimetrik dizilişi, yapının camiden bağımsız bir kütle olarak ele alındığını gösterir. Medresenin sağında küçük bir hazîre, onun sağında da dikdörtgen bir havuz bulunmaktadır.

Avlu içinde yer alan girişin solundaki şadırvanla sebîl birlikte tasarlanmıştır. Şadırvan, mermer bir hazne ve caminin son cemaat yerindeki sütunların benzeri sekiz sütunla taşınan konik bir ahşap çatıdan meydana gelmektedir. Yuvarlak planlı haznenin dış yüzü on dörde bölünmüş, her bölüme bir musluk takılarak karşısına oturma yeri yapılmıştır. Haznenin üstünü, yanlardaki geometrik şemalı mermer şebekeye oturan kalın telden örülmüş kafes bir kubbe örter. Ahşap çatının içi kalem işi bezemelidir. Avlunun kuzey duvarının şadırvanın önüne rastlayan penceresi sebîl olarak düzenlenmiştir; Bursa kemeri şeklinde dört gözü vardır.

Çinili Hamam sokağı üzerinde küçük bir avlu içinde yer alan sıbyan mektebi kare planlı, tek kubbelidir; dershaneye on beş basamaklı taş bir merdivenle çıkılır. İki katlı pencere düzeni ile (doğu cephesinde üç, diğerlerinde ikişer) aydınlatılmıştır. Demir şebekeli olan alttaki pencerelerin söveleri köfeki taşındandır; üstteki aydınlık pencereleri ise alçı şebekeli ve yuvarlak tuğla kemerlidir. İç mekânın batı duvarında bir ocak, diğer duvarlarında da nişler bulunmaktadır. Kubbeğe geçiş cami harımı ve medrese hücrelerinde olduğu gibi pandantiflerle sağlanmıştır. Duvarların taş-tuğla karışımından oluşan renkli görünümü cami ile benzerlik gösterir. 1966 yılından beri çocuk kütüphanesi olarak kullanılan binanın hemen sokağa açılan girişi ve kendi içine dönük avlusu XVII. yüzyıl sıbyan mekteplerinin özelliğini yansıtır.

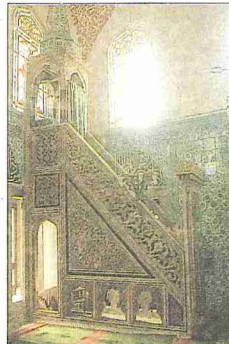

Çinili Cami' de bir pencere alınlığı

Mektebin avlu duvarının Çavuşdere caddesine rastlayan köşesine bitişik çeşme kesme taştan, klasik üslûpta ve sade görünümde olup kitâbesine göre 1052 (1642) yılında yapılmıştır. Sivri kemerli niş ve üzerine yerleştirilen kitâbe dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Mermer ayna taşı, yine dikdörtgen çerçeve içine alınmış sivri kemerli küçük bir çeşme cephesi şeklinde işlenmiştir; ortasında kabartma bir rozet bulunmaktadır. Lûlesi mevcut olmayan çeşmenin teknesi de kırıktır.

Çinili Hamam sokağı üzerinde külliye'nin en büyük yapısı olan çifte hamam yer alır. Her iki bölümü de klasik Osmanlı hamam mimarisine uygun biçimde düzenlenmiştir. Erkeklerinkine oranla biraz daha büyük olan kadınlar bölümü, sekizgen planlı orta mekâna açılan dört eyvan ile dört köşe hücrelerinden oluşur; erkekler bölümünde ise iç mekânın tamamı bir kubbe altında toplanmıştır. Hamamın kadınlar kısmının soyunmalık kubbesinde olduğu bilinen çiniler 1964 yılı onarımı sırasında kaybolmuştur.

Çinili Cami Külliyesi'nde ilk farkedilen husus, birimlerin XVII. yüzyıl külliye mimarisinin başlıca özelliğini yansıtan biçimde, arazi şartlarına uygun dağınık bir düzen içinde yerleştirilmiş olmasıdır. Külliye yapıları belirli bir çevre duvarının dışına taşmış ve çeşme ile sebîlin yolları bakan köşelere konulmasıyla hareketli bir görünüm elde edilmiştir.

Çinili
Cami'nin
mermer
minberi ve
minberdeki
kaliteli
taş işçiliğini
yansıtan
bir detay

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Muhâsebe-i Evkaf Defteri*, nr. 5493; Evliya Celebi, *Seyahatnâme*, II, 172; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, II, s. 184-185; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 120-121; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1907-12, s. 31; Halil Ethem (Eldem), *Camilerimiz*, İstanbul 1932, s. 83, rs. 68-69-70-71; İzzet Kumbaraçılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 23; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, II, 266; Oktay Aslanapa, *Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri*, İstanbul 1949, s. 105-109; Enver Tokay, *İstanbul Şadırvanları*, İstanbul 1951, s. 23; W. Caskel, "Schenkungs-surkunde Sultan Ibrahims für die Valide Mahpeyker Sultan (Kösem) von 1049/1640", *Documenta Islamica Inedita*, Berlin 1952, s. 251-262; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 18; Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine İnceleme*, İstanbul 1968, s. 102-103; Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul 1975, s. 181; Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 259-260; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 130-136; II, 438-439; Şerare Yetkin, "Kütahya Dışındaki Kütahya Çinileri ile Süslü Eserler", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan: Kütahya*, İstanbul 1981-82, s. 85-86; Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan'ın Bir Vakfiyesi", *TD*, XVI/21 (1966), s. 83-94; Semavi Eyice, "Mimar Kasım Hakkında", *TTK Belleten*, XLIII/172 (1979), s. 767-808; Gülçin Erol, "Çinili Cami ve Külliyesi", *STAD*, I/3 (1988), s. 37-43; R. Ekrem Koçu, "Çinili Cami", *İst.A*, VII, 4009-4013.

GÜLÇİN EROL

ÇİNİLİ HAMAM

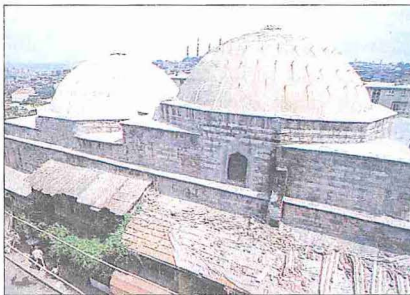
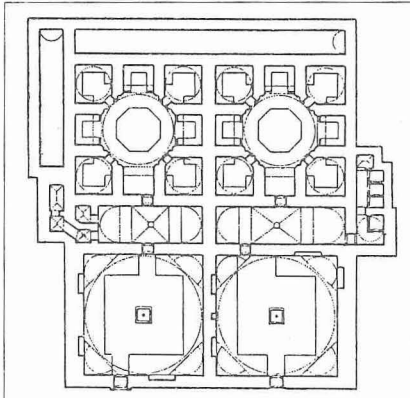
İstanbul'da Mimar Sinan'ın yaptığı ilk ve en büyük hamamlardan biri.

Fatih ilçe merkezi Kırkçeşme mahallesinde, İtfaiye caddesi ile Çinilihamam sokağının birleştiği noktada olup muhtemelen 1540-1546 yılları arasında Barbaros Hayreddin Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılarak Beşiktaş'taki bugün mevcut olmayan medresesine vakfedilmiştir; bânisine izâfette Hayreddin Paşa veya Kaptanpaşa Hamamı, içinde ve yakınında bulunduğu semtlere göre de Tezgâhçılar veya Zeyrek Çinili Hamamı adlarıyla da tanınır.

Osmanlı hamam mimarisinin en seçkin örnekleri arasında yer alan yapı çifte hamam olarak inşa edilmiştir ve halen de bu hüviyetiyle kullanılmaktadır. Erkek ve kadın kısımları genel planları itibarıyla birbirinin tamamıyla eşidir. Yan yana bitişik inşa edilmiş kubbeli birer soyunmalık, tonoz örtülü birer ılıklik ve haçvari planlı birer sıcaklıktan meydana gelen hamamın külhani hazne önündedir ve orijinalitesini korumaktadır. Zamanla caddenin yükselmesi sonucu bu-

gün birkaç basamak merdivenle inilen hamamın her iki kısmında da kubbe ile örtülü soyunmalıklara XIX. yüzyılda ikişer katlı camekânlar yapılmış ve erkekler kısmında bu bölümün ortasına yekpâre mermerden fiskiyeli bir havuz konulmuştur. Dört eyvan-dört halvet şeması veren sıcaklık sekizgen bir göbek taşının çevresinde düzenlenmiş, köşelere kare planlı halvetler, aralarına da eyvanlar oturtulmuştur. Eyvanlar aynalı tonozlarla, halvetler ise göbek taşının üzerindeki büyük kubbede olduğu gibi tromplarla geçilen kubbelerle örtülüdür. Sıcaklıklarda toplam yirmi ikişer adet kurna bulunmakta, bunların biri havlu sarınmadan önce son durulama suyunun dökünülmesi için giriş-çıkış eyvanında, diğerleri ise üçer tane olmak üzere öteki eyvanlarla halvetlerde yer almaktadır. Soğuklukların yan taraflarına birer kısa dehlizle girilen helâ ve temizlik hücreleri yerleştirilmiştir. Hamam 1728 ve 1838'deki büyük Cibali yangınlarında epeyce zarar görmüş, fakat sonradan onarılmıştır. Erkekler bölümünün önünde bulunması gereken mermer sütnülü kubbeli revakın bu yangınların birinde harap olduğu ve onarımlar sırasında kaldırıldığı tahmin edilmektedir (*İst.A*, VII, 4016).

Çinili Hamam ve planı - Zeyrek / İstanbul

Çinili Hamam'ın sıcaklık bölümündeki yazılı çini panolarından biri

Yapıya ismini veren çini süslemeler, bugün sadece erkekler kısmının sıcaklık bölümünde kalmış bulunmaktadır. Halvet kapılarının her iki yanındaki nişlerin üzerinde toplam sekiz adet dikdörtgen levha ve her kapının üzerinde de altıgen, üçgen ve ince şerit şeklindeki levhaların birleşmesinden meydana gelen büyük birer altıgen çini pano dikkat çeker. Aynı biçimde bir pano da girişin karşısındaki eyvanda duvarın ortasına yerleştirilmiştir. Çinilerin hepsi şeffaf-renksiz sır altına beyaz hamurlu olup mavi ve firuze boyalarla yapılmış, koyu maviiyle tahrirlenmiş süslemelere sahiptir. Bunların tamamı XVI. yüzyılın ilk yarısına ait mavi-beyaz İznik çinilerinin firuze eklenmesiyle zenginleştirilmiş en zarif örnekleridir. Kapıların yanlarındaki dikdörtgen levhaların bitkisel zemin süslemelerinin üzerinde, beyaz renkte çok itinalı bir ta'lik yazı ile yazılmış Farsça hammâmiyye mısraları yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Glück, *Die Baeder Konstantinopels*, Wien 1921, s. 81-82, 170; E. Egli, *Şinan*, Zürich-Stuttgart 1954, s. 134, nr. 30; Semavi Eyice, *İstanbul, Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955, s. 57; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 327; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimârisi*, İstanbul 1986, s. 532; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 92, 389; Emin Yakıt, "Büyük Amiral Hayrettin Barbaros'un Vakfiyenamesi", *Deniz Mecmuası*, LVII/375, İstanbul 1945, s. 43-51; R. Ekrem Koçu, "Çinili Hamam", *İst.A*, VII, 4014-4019.

ŞERARE YETKİN

ÇİNİLİ KÖŞK

İstanbul'da Topkapı Sarayı'nı sınırlayan sur içinde Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan köşk.

Sûr-ı Sultânî adı verilen bir sur duvarı ile şehirden ayrılan bölge içinde, sonraları Topkapı Sarayı olarak tanınan ve XV. yüzyılda yapımına başlanan Sarây-ı